

Fragmenty o odchádzaní. List Teodorovi Münzovi

Michal Bizoň

Bizoň, M.: Fragmenty o odchádzaní. List Teodorovi Münzovi. In. *Ostium*, roč. 17, 2021, č. 1.

A Letter to Teodor Münz

At the beginning of the last year, Teodor Münz, distinguished Slovak philosopher and translator, published the book entitled *Are We Leaving? An Essay on Man and Nature*, in which he presents his philosophy of man and pessimistic vision of his future. The article, written in the form of a letter, is response to his book.

Keywords: Teodor Münz, Anthropology, Future of Man, Pessimism

Čo príde, nevie nik, a tá doba nemá ešte meno.^[1]
(Emerich Coreth)

Vážený pán doktor,

píšem Vám, aby som konečne verejne splnil, čo som Vám už dávnejšie súkromne slúbil. Napísať čosi k Vašej ostatnej knihe.^[2] V prvom rade by som sa Vám veľmi rád za ňu opätovne poďakoval. Čítal som ju viac ráz a na viac ráz. Postupne, pomaly, ale aj rýchlo a hltavo. Držal som od nej pôst a aj sa ňou prejedal. Uvažoval som o nej najmä v prírode, nosil som si ju však aj do mesta. Začínal som ňou dni, no vkradla sa mi i do snov. Slovom, užil som si s ňou svoje. A aj kniha so mnou – dočmáral som ju skrz-naskrz. Dúfam, že sa nehneváte. Povedali ste, že po jej prečítaní Vás nemám šetriť (na presnú formuláciu si už nepamätám, žiaľ, nebol som taký pohotový ako Vy pri stretnutí s líškou). Ak teda dovolíte, líškať sa Vám nebudem.

Povedali ste tiež, aby som čítanie začal záverečnou kapitolou, Vaším dialógom s líškou. Dobre, povedal som si, keď ste to povedali Vy, začnem. Začiatok to bol výborný, rozhovor bol veľmi pútavý. Dobre, že ste si ho nahrali. Hoci, priznávam, že líškine otázky o Slovensku, migrantoch a žití sa mi zdali sprvu akési nelíškie. Až neskôr som sa dovtípil, že ten náhly zlom v jej reči je zrejme súčasťou jej prefičanosti. Pri ďalšom čítaní vysvitlo, že v rozhovore sa nachádza antropologická pointa práce, ako v recenzii na Vašu knihu prezrádza aj Zlatica Plašienková (mimochodom, tiež nabáda netrpezlivých čitateľov k rovnakému postupu).^[3] Hovorím si, nechal som sa nachytať – čítať detektívny príbeh od konca. S nadsázkou môžem konštatovať, že keby som to vedel prv, mohol som si ušetriť čítanie. Darmo by bolo teraz plakať nad prečítanou knihou. Priklonil by som sa k tomu, čítať knihu pekne po poriadku – po riadku i medzi riadkami. Musím Vám však prezradiť, že do tej istej rieky som vstúpil hneď dvakrát. I po druhý raz som totiž knihu začal čítať na konci. Asi na tom čítaní odzadu niečo preda len bude.

To, čo Vám napíšem, napíšem to radšej hneď, bude len môj osobný, michalomorfný a veľmi fragmentárny pohľad na Vašu prácu. Nečakajte žiadnu celistvú výpoveď. Bude to len výber nesúrodých útržkov z poznámok z okraja knihy – fragmenty fragmentov. Skôr, ako sa však do nich pustím, dovolím si uviesť jednu dôležitú metodickú poznámku.

Uprostred knihy (s. 124), vyvodzujúc z toho, čo ste už skôr uviedli, uvádzate, že nemusíte nikoho vyzývať k tomu, aby s Vami nesúhlasil, lebo každý sme vraj iný, a teda logicky podľa Vás z toho plynie, že nik s Vami nesúhlasí, hoci by si to aj myslel. Ak prepáčite, dovolil by som si, navzdory Vašej logike, s Vami súhlasiť – aspoň niekedy a v niečom. Teraz s čistým srdcom môžem prejsť k ohláseným fragmentom.

Hneď na úvod píšete: „(...) chcel by som [slovosled som upravil] k svojej doterajšej filozofickej práci povedať nejaké posledné slovo, niečo z nej vyvodiť, urobiť za ňou bodku, lebo môj čas sa kráti“ (s. 9). Zaujalo ma, že hovoríte o bodke, pretože do názvu ste dali otáznik – *Odchádzame?* A aj Vaša, celkom priama odpoveď na položenú otázku by si podľa mňa zaslúžila skôr výkričník ako bodku. Vy ste ho tam však nedali. Neprikazujete človeku odísť, ani ho k tomu nevyzývate, hoci si aj myslíte, že by tu už nemal byť (s. 207). Neprejavujete ani údiv nad odpoveďou, ku ktorej ste dospeli. Vaša odpoveď – *odchádzame* – nie je pre človeka bodkou, ale výkričníkom! Je mu upozornením. Ak je Vaša kniha bodkou, tak pre mňa len v tomto zmysle (ako súčasť výkričníka)!

V súvislosti s položenou otázkou z titulu knihy a Vašou odpoveďou na ňu mi nedá nespomenúť, že svojou odpoveďou *vyčnievate* z radu. Napriek známej zákonitosti, že „na každý nadpis, ktorý končí otáznikom, možno odpovedať nie“, Vy naň odpovedáte rozhodné a rúzne *Áno*.[\[4\]](#)

V úvode, odkazujúc na Heideggera, hovoríte aj o vzťahu človeka a techniky. Technika človeka vykoreňuje (dodal by som, že aj zakoreňuje) a „má“ už len technické vzťahy. Ak dovolíte, zmienil by som sa na tomto mieste v krátkosti o svojom obľúbenom Buberovi. Stále dúfam, že Vás raz pre neho napokon získam. Aj on by sa iste podpísal pod to, že v ľudských vzťahoch dnes prevládajú najmä technické vzťahy (o Heideggerovi si však myslel svoje). Vysvetľuje to zhruba nasledovne. Sprievodným javom neustáleho nárastu sveta artefaktov je aj nárast a rozvoj schopnosti človeka zakúšať a užívať tento svet predmetnosti. Pritom platí, že rozvíjanie schopnosti človeka vstupovať do technických vzťahov k veciam ide na úkor rozvoja schopnosti vstupovať do bezprostredných medziludských vzťahov (nielen medziludských). Povedané buberovským slovníkom, svet slova Ono sa rozpína na úkor sveta slova Ty. Na tom, že v živote človeka čoraz viac prevládajú technické vzťahy, sa teda podieľa synergia dvoch pohybov. Prvý pohyb smeruje od nárastu predmetnosti, ktorý sprevádza nárast schopnosti zakúšať a užívať, a táto potláča schopnosť človeka vstupovať do vzťahu Ja-Ty. Druhý, akoby spätný pohyb, sa odvíja od oslabenej schopnosti človeka vstupovať do vzťahu Ja-Ty, ktorá necháva priestor pre väčšiu realizáciu zakúšania a užívania.

V úvode vravíte aj o hlavnej myšlienke Vašej práce, ktorou je vysvetlenie človekovho dobra a zla. Nielen v ňom samom je dobro a zlo, ale i vo všetkom, čo činí, je prítomné dobro i zlo. Ba, dá sa povedať, že pre človeka je dobro a zlo všade a vo všetkom, v dobrom i zlom. Nič nie je pre neho iba dobré alebo iba zlé. Hovoríte o človekovej (prinajmenšom) dvojpolovosti. Priliehavejšie by sa mi vo Vašom prípade zdalo hovoriť o dvoch stranách tej istej mince. Príčinu toho vidíte v človekovom *vyčnievaní* z prírody. Vyčnievaní, ktoré je nielen umožnené, ale i spôsobené ľudským rozumom, t. j. vedením. „Rozum, človekova pýcha, je však dvojsečná zbraň“, ako ste kedysi napísali v jednom zo svojich listov Nietzschemu.[\[5\]](#) A tak nás, aj podľa Vás, vedenie bezpečne vedie do nebezpečenstva sebazáhuby. Vraj bez neho – bez vedenia – by sme rozhodne v tomto nebezpečenstve neboli. Pripúšťam, že bez vedenia by sme naozaj možno vôbec neboli v nebezpečenstve sebazáhuby (okrem iného napr. jadrové a iné zbrane). Bez neho by sme však boli zrejme v nebezpečenstve záhuby a možno by sme už vôbec ani neboli. Ako z tejto šlamastiky von? Priznám sa, neviem. S tou tézou o dobre a zle ste to všetko riadne zamotali a ja možno aj pomotal.

Myslím, že to, čo ste chceli povedať o človekovom vyčnievaní z prírody, by sa dalo zhrnúť slovami: „Človek tým, že sa postavil na vlastné nohy, stratil pevnú pôdu pod nohami“.

V úvode knihy (s. 17 – 18) ste vyslovili tiež zaujímavú domnienku o vzťahu medzi vedeckým

evolucionizmom Charlesa Darwina a filozofickým evolucionizmom Hegela. Nazdávate sa, že to bol práve Hegel so svojou myšlienkou vývoja všetkého, kto inšpiroval Darwina ako prírodovedca. Vás k tomu tvrdeniu, že Darwin čítal Hegela, inšpiroval obľúbený Nietzsche. Na pravdivosti jeho tvrdenia ste postavili svoju domnienku. Podľa mňa však Nietzscheho tvrdenie nie je pravdivé. To sa ale netýka Vás. Hovorievate, a rád to všetkým opakujem, že Nietzscheho rozhodne treba čítať, ale netreba s ním vo všetkom a vždy súhlasiť. Myslím, že v tomto prípade je vhodné uplatniť druhú časť predchádzajúcej vety. Darwin si o tom, čo čítal, viedol podrobnú evidenciu, a v nej som o Hegelovi nenašiel žiadnu zmienku.[6] Domnievam sa preto, že Darwin Hegela nečítal. Zaiste, to ešte celkom nevyučuje možný Hegelov vplyv, možno sprostredkovaný, na jeho evolučnú teóriu.

Vo svojej práci spomínate, okrem mnohých iných, aj Feuerbacha a jeho majstrovskú kritiku náboženského antropomorfizmu. Podľa neho, nie Boh stvoril človeka na svoj obraz, ale človek si stvoril Boha podľa svojho obrazu. Boh je tým, „čím človek nie je v skutočnosti, ale čím si praje byť“, [7] je projekciou zidealizovanej ľudskej prirodzenosti. Celá teológia je v jeho očiach teda len antropológiou. Zdá sa, že situácia sa pomaly obracia a „antropológia budúcnosti“ bude raz „teológiou minulosti“. Človek sa neuspokojuje len s tým, že si vytvorí obraz Boha podľa seba, ale chce sa týmto antropomorfným Bohom i stať, čo sa mu však podľa Vás nepodarí. Hra na Boha je síce stará človekova hra, ktorú dnes hrá už celkom na inej úrovni ako kedysi a zajtra ju bude hrať ešte inak a lepšie. No i tak, bude to len hra, ako to aj vyplýva z toho, čo ste povedali. Hra to bude isto napínavá. Dočkáme sa doposiaľ nevidaného a neslýchaného. Nebol by som preto vôbec skeptický, čo sa týka človekovej možnosti stať sa antropomorfným Bohom. Práve takým a len takým Bohom sa človek môže stať, len Bohom na svoj vlastný obraz – *homo deus*. Možno, že v procese človekovho zbožšťovania človek celkom zostrojovacie, ako uvádzate (s. 11). Možno sa človek vytratí a ostane len stroj – *človek stroj* (La Mettrie by zaplesal).

Dva drobné fragmenty ku kresťanstvu.

Fragment prvý – ku kritike len dobrého človeka (s. 47). Tiež sa k nej hlásim. Hra na dokonalosť je v lepšom prípade dokonalou karikatúrou kresťanstva. V horšom prípade sa z človeka, ktorý sa, parafrázujúc Pascala, chce stať anjelom, môže stať ozajstná beštia.[8] Viac sa teraz rozpisovať nebudem. Nechám to na inokedy.

Myslím, že kresťanstvu je dobre známa pravda o tom, že človek žije vo svete, v ktorom je dobro prepletené so zlom. Vo svete, v ktorom mu i zo zla môže vzísť dobro, ale v ktorom mu z dobra môže vzkličiť i zlo. Kresťanstvo nechce zlo celkom odstrániť, chce ho však umenšiť. Boj so zlom mu je vlastný, no úsilie o jeho úplné vykynoženiu mu je cudzie. Najlepšie o tom hovorí evanjeliové podobenstvo o kúkoli, v ktorom Ježiš prostredníctvom hospodára zakazuje človeku (sluhom) vytrhať kúkol, lebo spolu s ním by mohol vytrhať i pšenicu.

Kresťanská doktrína je v tomto podľa mňa jasná, na rozdiel od praxe. K jasnej doktríne však patria i tendencie k jej prekrúteniu, a na tie treba upozorňovať. Nietzscheho postreh považujem preto pre kresťanov za osožný, je však aj prehnaný a až príliš jednostranný. Zdá sa, že čosi prehliadol. Videl len to zlé. Nemám mu to však za zlé.

Fragment druhý – k zlatému pravidlu (s. 159). Ježiš ho formuloval pozitívne: „Všetko, čo chcete, aby ľudia robili vám, robte aj vy im“ (Mt 7,12). Ide síce o drobný, no predsa významný rozdiel. Jednak v tom, že hovorí, ako má človek konať a jednak v tom, že mu konať prikazuje.[9]

Hlásite sa k Darwinovi (s. 23). Hlásite sa k evolučnej teórii, z ktorej so všetkými dôsledkami vyvodzujete aj ono človekovo odchádzanie. Myslím, že prihlásiť by ste sa mohli aj k Bertrandovi Russellovi, ktorý tvrdil, že „ (...) na evolúcii sa nemôže zakladať nijaká optimistická filozofia“. [10] Ste teda pesimista. V plnom význame tohto slova. Všimáte si najmä negatívne stránky človekovho myslenia a konania a pochybujete aj o priaznivom vývine jeho vyčnievania z prírody. Nie však v tom

význame, že by ste človeka pokladali za viac zlého ako dobrého. A hoci si aj myslíte, že v človeku je dobro a zlo viac či menej vyvážené, predsa len sú tieto dve domény navzájom takej povahy, že človekovo zlo nemôže byť celkom vyvážené jeho dobrom. Považujete preto za isté, že *odchádzame*. Odchádzame, a to vlastným, dvojakým pričinením. Ničením prírody a ničením vzájomných medziludských vzťahov.[\[11\]](#)

Musím uznať, nie ste veru nijaký *racionálny optimista* ako Matt Ridley alebo *presvedčený posibilista*, ako bol Hans Rosling, či novodobý stúpenec osvietenstva, akým je Steven Pinker. Títo, opierajúc sa o množstvo faktov, vidia budúcnosť človeka v podstatne inom svetle. Vidia ju podstatne svetlejšie. Slovom, vo svojich prácach obhajujú ľudský pokrok.[\[12\]](#) Paradoxom je, že hoci podľa všetkého „svet vo všeobecnosti smeruje k lepšiemu“, [\[13\]](#) myslíme si pravý opak. Podľa Roslinga to súvisí predovšetkým (no nielen) s tým, ako funguje náš mozog, ktorý je výsledkom miliónov rokov evolúcie, a ktorý nás spolu s tým, čo nazýva dramatickým inštinktom – túžbou po dráme – zvádza k tomu, že si dnes vytvárame mylné predstavy a prehnane dramatický obraz o svete.[\[14\]](#) Nuž, máme prirodzene sklon dramatizovať. Hádám ani nemusím dodávať, že tento inštinkt ako taký je pre človeka stále potrebný. Hádám netreba dodávať ani to, že aj vyššie spomenutí autori si jasne uvedomujú obrovské výzvy, ktorým ako ľudstvo čelíme. Aj pokrok a osvietenstvo majú svoje tiene, sú dobro-zlé. A napokon asi nemusím dodávať ani to, že odpoveď na otázku: *Ako to teda s nami je?* je oveľa zložitejšia.

Na základe uvedeného považujem za pravdepodobnejšiu príčinu nášho odchodu inú možnosť, ktorú ste tiež naznačili a ktorú som už aj ja spomenul. Neodídeme v dôsledku ničenia prírody alebo zhoršenia medziludských vzťahov. Odídeme, lebo prestaneme chcieť byť viac ľuďmi. Ľuďmi z mäsa a kostí. Odídeme, lebo odmietneme to, čo ste v celej knihe tak úporne zdôrazňovali, že človek k životu potrebuje i zlo. Človek sa stával človekom v neustálom zápase so zlom. Bojujúc s prírodou a brániac sa jej nepriazni. Človek odíde skôr na svoju túžbu po dobre, na túžbu zbaviť sa celkom zla, utrpenia a umierania. Deň, keď sa mu to podarí, bude dňom, kedy z prírody prestane len *vyčnievať* a načisto sa z nej vymaní a prestane byť viac človekom. Nie som však pesimista. Nemyslím si, že to bude tak skoro, ako by si niektorí (napríklad Ray Kurzweil) priali. Ak vôbec. Vylúčiť sa to však nedá.

Vymysleli ste to lišiacky s tým dobrom a zlom. Ak sa prvé neustále prevracia v druhé a to zas v prvé, sotva možno povedať, že odídeme v dôsledku dobra alebo zla. Odídeme v dôsledku dobro-zla. I tak sa dá na vec pozrieť.

Zverím sa Vám ešte s niečím. Celý čas čítania som čakal, kedy sa v eseji o človeku a prírode, v eseji plnej dobra a zla zmienite o zodpovednosti. Tejto kategórii ste sa vyhli oblúkom. Naostatok ste sa o nej, v súvislosti so slobodou, predsa len zmienili, hoc len veľmi všeobecne, aby ste ju vzápätí opäť zanechali. Nie je to vari práve zodpovednosť, ktorá činí „nepreklenuteľný“ rozdiel medzi človekom a zvieratom, medzi človekom a zvyškom prírody a ktorá ho zároveň s ňou nerozlučne spája? Podľa mňa o tom svedčí aj Váš dialóg s líškou. Všimli ste si to? Pri všetkej svojej chytrosti a aj rozhladenosti nebola líška vôbec schopná uchopiť človekovu zodpovednosť a už tobôž jej porozumieť. Skúste si prehrať ten rozhovor ešte raz. Mne to bilo do očí.

Otázka, ktorú ste si v knihe položili, azda nie je ani tá najpálčivejšia. Vaša rozhodná odpoveď to naznačuje. Možno nejde ani tak o to, či odchádzame alebo neodchádzame, ale o to, ako odchádzame. Ide o to, ako vrazil Schweitzer, aké stopy po sebe zanechávame, keď odchádzame: či stopy lásky alebo... To už je však otázka na každého človeka.

Napokon, mám ešte jednu poznámku k Vašej hlavnej otázke. Vždy mi pri nej príde na um iná otázka: *Kam odchádzame?*

Usiloval som sa „preniknúť“ čo najviac k Vašej práci. Nie však bezprostredne, aby som s ňou nesplynul a mohol Vám o nej napísať čosi zo svojho uhla pohľadu. Že sa s tým Vaším neraz

rozchádza, čo na tom? Mnohopohľadovosť je tu na mieste, lebo ako na to nahliadal už spomínaný Pascal: „Na veci sa nepozerala len z iných strán, ale aj inými očami“.[15]

Záverom mi neostáva iné než dúfať, že ste svojou knihou prispeli k vývoju nášho poznávania, teda, že ste naplnili jeho kategorický imperatív myliť sa (s. 13) a ľudstvo ešte neodchádza.[16] Musím v to dúfať nielen kvôli svojmu veku, ale predovšetkým kvôli Žihadielku.

Tolko moja svojpohľadovosť na Vašu knihu a naše odchádzanie. Ešte raz Vám ďakujem a teším sa na ďalšie stretnutie.

S úctivým a srdečným pozdravom
Michal Bizoň

PS: Tá líška, čo ste ju stretli. K nej som Vám len tolko chcel povedať, že musela byť riadne prefíkaná! Čo Vám tá narozprávala! Líška, ktorú som stretol deň po tom, čo ste mi podali Vašu knihu, o čom som Vám už hovoril, bola, tak ako i všetky ostatné zvieratá, ktoré u nás v lese hojne stretávam, celkom inej národy než tá, čo ste sa s ňou dali do reči.

PPS: Po tom, čo som mal už list napísaný, ste publikovali esej o vzájomnom vzťahu človeka a prírody.[17] Vychádzate v nej zo svojej knihy a nadväzujete na ňu, no tiež ju prekračujete. Ostali ste v nej verný svojmu pohľadu, no kým v závere Vašej knihy ste sa prejavili ako pesimista, v závere tejto Vašej eseje ste, na moje veľké potešenie, prejavili aj nádej (vieru), že človek napokon zvládne odbočiť z cesty, ktorá ho vedie do záhuby.

L i t e r a t ú r a

CORETH, E.: *Boh vo filozofickom myslení*. Prel. Chabada, M., Bratislava: Serafín, 2008.

FEUERBACH, L.: *Přednášky o podstatě přírody*. Prel. Sekal, Z., Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1953.

GARAJ, P. – MÜNZ, T.: Filozof Teodor Münz: Človek sa na tejto planéte nemal objaviť. Najvyšší tvor, ktorý na ňu patrí, je zvierka [rozhovor s Teodorom Münzom]. In: *Dennik N* [online]. 25.5. 2020 (citované 18.12. 2020), URL:

<https://dennikn.sk/1911673/filozof-teodor-munz-clovek-sa-na-tejto-planete-nemal-objavit-najvyssi-tvor-ktory-na-nu-patri-je-zvierka/?ref=list>.

MÜNZ, T.: *Listy filozofom*. Bratislava: Kalligram, 2002.

MÜNZ, T.: *Odchádzame? Esej o človeku a prírode*. Bratislava: Petrus Publishers, 2020.

MÜNZ, T.: Môj pohľad na vzájomný vzťah človeka a prírody. In: *Filozofia*, roč. 75, č. 10, s. 892 – 898.

PASCAL, B.: *Myšlienky*. Prel. Gonsorčík, J., Faguľa L. G., Marcelliová, M., Bratislava: Chronos, 1995.

PINKER, S.: *Bud' svetlo. Obhajoba rozumu, vedy, humanizmu a pokroku*. Prel. Djočoš, M. – Tyšš, I., Bratislava: Tatran, 2019.

PLAŠIENKOVÁ, Z.: Teodor Münz: Odchádzame? Esej o človeku a prírode. In: *Filozofia*, roč. 75, č. 6, 2020, s. 505 – 510.

RIDLEY, M.: *Racionálny optimista. O evoluci prosperity*. Prel. Holčák, P., Praha: Argo/Dokořán, 2015.

Ridley, M.: *Evoluce všeho. Jak malé změny přetvářejí svět*. Prel. Holčák, P., Praha: Argo/Dokořán, 2018.

ROSLING, H. – ROSLING, O. – ROSLINGOVÁ RÖNNLUNDOVÁ, A.: *Moc faktov*. Prel. Bachledová, M., Bratislava: Tatran, 2019.

RUSSELL, B.: *Religion and science*. London: Thornton Butterworth, 1935.

SOKOL, J.: *Etika, život, instituce. Pokus o praktickou filosofii*. Praha: Vyšehrad, 2014.

What Darwin Read. [online], (citované 18.12. 2020), URL:

<https://www.darwinproject.ac.uk/people/about-darwin/what-darwin-read>.

P o z n á m k y

- [1] CORETH, E.: *Boh vo filozofickom myslení*. Prel. Chabada, M., Bratislava: Serafín, 2008, s. 355.
- [2] MÜNZ, T.: *Odchádzame? Esej o človeku a prírode*. Bratislava: Petrus Publishers, 2020.
- [3] PLAŠIENKOVÁ, Z.: Teodor Münz: *Odchádzame? Esej o človeku a prírode*. In: *Filozofia*, roč. 75, č. 6, 2020, s. 506.
- [4] Ide o takzvaný Betteridgeov zákon titulkov.
- [5] MÜNZ, T.: *Listy filozofom*. Bratislava: Kalligram, 2002, s. 112.
- [6] Pozri <https://www.darwinproject.ac.uk/people/about-darwin/what-darwin-read>
- [7] FEUERBACH, L.: *Přednášky o podstatě přírody*. Prel. Sekal, Z., Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1953, s. 224.
- [8] PASCAL, B.: *Myšlienky*. Prel. Gonsorčík, J., Faguľa L. G., Marcelliová, M., Bratislava: Chronos, 1995, s. 161.
- [9] SOKOL, J.: *Etika, život, intituce. Pokus o praktickou filosofii*. Praha: Vyšehrad, 2014, s. 102.
- [10] RUSSELL, B.: *Religion and science*. London: Thornton Butterworth, 1935, s. 81.
- [11] GARAJ, P. – Münz, T.: Filozof Teodor Münz: Človek sa na tejto planéte nemal objaviť. Najvyšší tvor, ktorý na ňu patrí, je zvieratá [rozhovor s Teodorom Münzom]. In: *Dennik N* [online]. 25.5. 2020 [cit. 18.12. 2020], URL: <https://dennikn.sk/1911673/filozof-teodor-munz-clovek-sa-na-tejto-planete-nemal-objavit-najvyssi-tvor-ktory-na-nu-patri-je-zvierata/?ref=list>.
- [12] Mám na mysli tieto ich práce: RIDLEY, M.: *Racionálny optimista. O evoluci prosperity*. Prel. Holčák, P., Praha: Argo/Dokořán, 2015; RIDLEY, M.: *Evoluce všeho. Jak malé změny přetvářejí svět*. Prel. Holčák, P., Praha: Argo/Dokořán, 2018; ROSLING, H. – ROSLING, O. – ROSLINGOVÁ RÖNNLUNDOVÁ, A: *Moc faktov*. Prel. Bachledová, M., Bratislava: Tatran, 2019; PINKER, S.: *Bud' svetlo. Obhajoba rozumu, vedy, humanizmu a pokroku*. Prel. Djočoš, M. – Tyšš, I., Bratislava: Tatran, 2019.
- [13] ROSLING, H.: *Moc faktov*. Prel. Bachledová, M., Bratislava: Tatran, 2019 (nečíslované, e-kniha). Vo všeobecnosti, čiže nie vždy, všade a vo všetkom.
- [14] Tamže.
- [15] PASCAL, B.: *Myšlienky*. Prel. Gonsorčík, J., Faguľa L. G., Marcelliová, M., Bratislava: Chronos, 1995, s. 83.
- [16] Práve skutočnosť, že vývoj nášho poznávania je spojený s omylmi, ma privádza k tomu, že by sme mali byť čoraz opatrnejší, aby sme raz nedospeli k poznaniu omylu, ktorý by bol pre nás konečný.
- [17] MÜNZ, T.: Môj pohľad na vzájomný vzťah človeka a prírody. In: *Filozofia*, roč. 75, č. 10, s. 892 – 898.

Mgr. Michal Bizoň, PhD.
Katedra etickej a občianskej výchovy
Pedagogická fakulta UK v Bratislave
Račianska 59
813 34 Bratislava
e-mail: bizon@fedu.uniba.sk